

OTTO PÖGGELER, *Philosophie und hermeneutische Theologie. Heidegger, Bultmann und die Folgen*, wyd. Wilhelm Fink, München 2009, ss. 313, ISBN 978-3-7705-4403-5.

Teologowie podkreślający hermeneutyczny charakter swojej dyscypliny, podejmujący wysiłek uwyraźnienia wszystkich, także pozareligijnych założeń hermeneutyki wiary, zwracają uwagę na związek tej hermeneutyki z myśleniem filozoficznym: z rekonstrukcją ontologicznych i antropologicznych czynników rozumienia religijnego, z semiotyczną analizą języka wiary, z opisem warunków egzystencjalnej aplikacji religijnych idei, znaczeń i wartości. Dlatego postulują trwały dialog hermeneutycznie uprawianej teologii z filozofią. Z drugiej strony filozofowie posługujący się metodą hermeneutyczną wskazują na możliwość wykorzystania hermeneutyki filozoficznej w teologii. Zbieżność tych perspektyw od dawna wyznaczała – i nadal wyznacza – ważny horyzont współpracy obydwu nauk. W drugiej połowie XX w. świadectwem podobnej współpracy teologii i filozofii – hermeneutyki wiary i hermeneutyki filozoficznej – była twórczość takich autorów, jak: E. Schillebeeckx, E. Biser, D. Tracy, W. Jeanron, C. Geffre, G. Ebeling, R. Schaeffler, E. Coreth, P. Ricœur, W. Pannenberg, I. Dalferth i O. Bayer. Otto Pöggeler w swojej książce rekonstruuje kontekst genezy tego nurtu; sięga do pism Heideggera i Bultmanna oraz do badań i twórczości ich uczniów; analizuje założenia i tezy koncepcji hermeneutycznych oraz warunki możliwości, program i konkretne przykłady związanej z hermeneutyką współpracy między teologią a filozofią.

Książka obejmuje trzy części. W pierwszej autor omawia splot wzajemnych odniesień i powiązań zachodzących między teologią Bultmanna a filozofią Heideggera; ukazuje zbieżność zainteresowań oraz płaszczyzny współpracy badawczej. Czytelnik otrzymuje najpierw rzeczowy i starannie przygotowany przegląd zagadnień pokazujących wspomnianą zbieżność zainteresowań. Bultmann zajmował się

egzegezą i teologią Nowego Testamentu. Ale nie ograniczał się do poszukiwań mających na celu tworzenie przedmiotowej wiedzy z zakresu tych dyscyplin. Sporo uwagi poświęcał związanym z egzegezą i teologią Nowego Testamentu problemom natury teoriopoznawczej, metodologicznej i antropologicznej. Przedmiotem jego badań były m.in. następujące zagadnienia: formy przekazu biblijnego, hermeneutyka tekstów biblijnych, struktura aktu wiary, relacja między wiarą a historią, historyczno-kulturowy kontekst i podmiotowe warunki rozumienia wyobrażeń, przekonań i wypowiedzi wiary chrześcijańskiej. Podejmując te problemy, Bultmann odwoływał się do filozofii. Szczególnym kontekstem odniesienia była dla niego filozofia Heideggera – przejął z niej pojęcie egzystencji, elementy koncepcji dziejowości, kategorie fenomenologicznej analizy aktów duchowych oraz program egzystencjalnej interpretacji tych aktów. Heidegger zajmował się przede wszystkim problematyką szeroko pojętej filozofii bytu oraz hermeneutyką filozoficzną. Nie stronił przy tym od zagadnień z zakresu filozofii religii. Nawiązywał też do teologii chrześcijańskiej. Najbardziej znaczącym rezultatem jego filozoficzno-teologicznych poszukiwań była, opracowana m.in. na podstawie egzegezy pism św. Pawła, fenomenologia życia religijnego; w jej ramach opisywał i wyjaśniał możliwe doświadczenie Boga; z niej wyprowadził zasady egzystencjalnej interpretacji aktów religijnych. Zarówno rzeczowe motywy, jak i biograficzne okoliczności (bliska znajomość, liczne spotkania, bogata korespondencja) przesądziły o naturalnym zbliżeniu otwartej na myśl filozoficzną teologii Bultmanna i nawiązującej do wątków teologicznych filozofii Heideggera. Uważna lektura pierwszego rozdziału pierwszej części książki pozwala ustalić najważniejsze punkty tego zbliżenia. Są to: (1) wspólne tematy badań, np. świadomość historyczna w pismach Nowego Testamentu, obecność pojęć filozoficznych w języku biblijnym, związek między objawieniem religijnym a doświadczeniem ludzkim, geneza chrześcijańskiego doświadczenia wiary; (2) podobne metody analizy, np. fenomenologiczny opis aktów duchowych czy egzystencjalna interpretacja wyobrażeń, przekonań i wypowiedzi; (3) podobne terminy i kategorie filozoficzne, np. egzystencja, dziejowość, doświadczenie, sens życia, sytuacje graniczne; (4) te same źródła inspiracji, np. poglądy św. Augustyna, M. Lutra, S. Kierkegaarda, R. Otto, M. Schelera czy K. Jaspersa. Pöggeler wnikliwie analizuje tę zbieżność zainteresowań, przybliża kontekst jej genezy, wskazuje zakres faktycznej recepcji pojęć, założeń i poglądów, rekonstruuje rzeczowy i logiczny porządek wzajemnych odniesień. Jego wykład daje dobry wgląd w złożony, wielorako uwarunkowany proces kształtowania się wspólnego horyzontu problemowego i podobnej postawy poznawczej, w proces twórczej korelacji teologicznych i filozoficznych pytań, sposobów myślenia i kategorii językowych.

Drugi rozdział pierwszej części książki ukazuje (najpierw) konkretne płaszczyzny współpracy badawczej między Bultmannem a Heideggerem. W szczegółowej, także w tym wypadku bardzo dobrze udokumentowanej rekonstrukcji Pöggelera na czoło wysuwają się dwie z nich. Pierwszą jest analiza porównawcza teologii Lutra i teologii św. Pawła, drugą – analiza możliwości fenomenologicznego ujęcia teologii jako takiej. Heidegger zainteresował się teologią Lutra, dostrzegając w niej określone motywy filozoficzne: krytykę greckiej metafizyki w zakresie nauki o Bogu oraz udział osobowych i egzystencjalnych kategorii w wyjaśnianiu konkretnych przekonań wiary chrześcijańskiej. Analizując pochodzenie i sposób aplikacji owych kategorii, zwrócił uwagę na bliski (rzeczowy i formalny) związek teologii reformatora z myślą św. Pawła; na poziomie struktury logicznej istotą tego związku było podobieństwo założeń poznawczych, sposobów myślenia i form dyskursu. W roku akademickim 1923/1924 w Marburgu Heidegger uczęszczał na prowadzone przez Bultmanna seminarium z etyki św. Pawła. Zakres wspólnych dociekań wyznaczały następujące kwestie: pojęcie grzechu, możliwość i porządek usprawiedliwienia, moralny wymiar aktu wiary, zależność między wiarą a sumieniem. W każdym przypadku właściwym narzędziem analizy była metoda fenomenologiczna, z kluczowym dla niej pytaniem o egzystencjalne warunki doświadczenia religijnego i moralnego oraz o egzystencjalny wymiar religijnych i moralnych idei, znaczeń i wartości. W toku tych wspólnych poszukiwań kształtował się nowy typ egzegezy: hermeneutyki wykraczającej poza granice tradycyjnych badań historyczno-krytycznych, uwzględniającej obecny kontekst rozumienia tekstu, otwartej na praktyczno-egzystencjalny horyzont sensu. Pochodną egzystencjalnej egzegezy była metoda interpretacji egzystencjalnej opracowana dla potrzeb systematycznej refleksji nad wiarą. Autor książki rzeczowo i starannie opisuje wspomniane seminarium: przedstawia skład osobowy, charakteryzuje przebieg dyskusji, omawia formułowane poglądy i stanowiska. Ze szczególną dokładnością rekonstruuje ten nurt debaty, w którym wyłoniło się biblijno-filozoficzne uprawomocnienie egzystencjalnej koncepcji samego aktu wiary oraz egzystencjalnej hermeneutyki wyobrażeń, przekonań i wypowiedzi wiary.

Drugą płaszczyzną współpracy między Bultmannem a Heideggerem była analiza możliwości fenomenologicznego ujęcia teologii. Jej wyniki zostały przedstawione w dwóch tekstach: w eseju Heideggera *Phänomenologie und Theologie* oraz w szkicu Bultmanna *Der Begriff der Offenbarung im Neuen Testament*. Pöggeler wnikliwie bada obydwa teksty; charakteryzuje wskazane w nich momenty wzajemnego odniesienia między strukturą poznawczą teologii a fenomenologią, tłumaczy, jak Bultmann i Heidegger rozumieli możliwość fenomenologicznego ujęcia teologii jako nauki, wyjaśnia, na czym polegała komplementarność ich stanowisk.

W świetle poczynionych przez niego ustaleń nowe ujęcie teologii było pomysłem suponującym zastąpienie metafizycznego uzasadnienia wiary w Boga (i tym samym metafizycznego systemu wiedzy o Bogu) fenomenologią wiary i życia religijnego oraz egzystencjalną hermeneutyką wiary. Heidegger uważał, że teologia jest „nauką pozytywną” typu humanistycznego; obejmuje ona takie czynności, jak: opis zdarzeń historycznych, analiza aktów osobowych i interpretacja tekstów; ważne są w niej momenty praktycznej aplikacji poznanych idei, znaczeń i wartości; podejście fenomenologiczne jest w jej przypadku ze wszech miar potrzebne i usprawiedliwione. Bultmann myślał podobnie. W jego argumentacji kluczową rolę odgrywała nowa (spójna z treścią fenomenologicznych założeń) koncepcja objawienia i wiary. Autor *Der Begriff der Offenbarung im Neuen Testament* podkreślał, że objawienie biblijne ma charakter wydarzenia; jest ono aktem komunikacji osobowej, samoudzieleniem się Boga człowiekowi; będąca korelatem objawienia wiara ma analogiczną strukturę – jest osobowo zaangażowanym i egzystencjalnie ważnym doświadczeniem Boga, decyzją określającą sposób bycia i działania człowieka. Takie rozumienie podstawowych kategorii religijnych przesądziło o rozumieniu teologii. Również dla Bultmanna była ona przede wszystkim fenomenologią i egzystencjalną hermeneutyką objawienia i wiary. Cechowało ją antropologiczne nastawienie – na pierwszy plan wysuwały się takie motywy, jak: otwartość człowieka na rzeczywistość Boga i objawienia Bożego, samodoświadczenie i samorozumienie podmiotu wiary oraz egzystencjalny kontekst myślenia religijnego.

Dwa ostatnie paragrafy drugiego rozdziału zawierają omówienie przyczyn, które spowodowały rozejście się dróg Bultmanna i Heideggera. Autor książki rekonstruuje te przyczyny, ustala hierarchię ich ważności, określa ich rolę i znaczenie. Czyni to z właściwą sobie starannością; posługuje się rzetelną argumentacją, w rozumiały sposób objaśnia zdarzenia i okoliczności, formułuje obiektywne, wyważone sądy. W jego ocenie przyczyny, o których mowa, wystąpiły po jednej i drugiej stronie. Heidegger po powrocie do Freiburga w 1929 r. okazywał wyraźny dystans do niektórych wcześniejszych swoich poglądów, także tych związanych z wiarą religijną; w toku nowych badań, m.in. z zakresu filozofii Nietzschego, poezji Hölderlina i antycznej literatury greckiej, głosił tezy podważające wyjątkowość oraz historyczne i kulturowe znaczenie chrześcijaństwa; skłaniał się w stronę humanizmu wolnego od religijnych norm i wartości; przyjmował możliwość wyłącznie egzystencjalnej – w istocie nieisteistycznej – tematykacji wiary chrześcijańskiej. Bultmann, z oczywistych względów, odrzucał takie podejście; bronił autonomii wiary chrześcijańskiej; uzasadniał możliwość i faktyczne istnienie chrześcijańskiego humanizmu; podkreślał, że istotą wiary jest bezwarunkowe zaufanie człowieka do Boga. Tak duża różnica poglądów musiała oznaczać koniec współpracy.

Druga część książki dotyczy problemu historyczności objawienia. Pöggeler przedstawia stanowisko Bultmanna oraz poglądy jego uczniów. Wskazuje przy tym filozoficzne założenia i filozoficzny kontekst refleksji o objawieniu. Pierwszy rozdział tej części jest poświęcony biblijnej idei objawienia. Autor analizuje poglądy egzegetów: H. Schliera i E. Käsemanna, sięga do prac filozofów: M. Heideggera i H. Jonasa, przywołuje stanowisko katolickiego teologa E. Bisera. W każdym przypadku, podkreślając oryginalność proponowanych ujęć i rozwiązań, pokazuje ich związek z myślą Bultmanna. Lektura tego rozdziału umożliwi poznanie koncepcji egzegetyczno-teologicznych, odnoszących się do wielu ważnych zagadnień współczesnej nauki o objawieniu. Chodzi m.in. o następujące zagadnienia: relacja między objawieniem a historią, antropologiczne motywy (i pojęcia) Nowego Testamentu, tożsamość i autonomia biblijnego kerygmatu wiary, obecność pojęć filozoficznych w języku objawienia biblijnego, sposób i zakres demitologizacji biblijnego przekazu. Pöggeler rekonstruuje założenia owych koncepcji, omawia zawarte w nich tezy i postulaty, ocenia ich wartość i znaczenie. Uzupełnieniem tego wykładu jest prezentacja metateologicznych poglądów Bultmanna z późnego okresu jego twórczości. Chodzi o poglądy dotyczące źródeł, przedmiotu i celu teologii. Autor analizuje przyjęte przez Bultmanna (spójne z jego nauką o objawieniu) pojęcie wiary (i jej noetycznych funkcji), tłumaczy, jak Bultmann rozumiał tradycyjne określenie teologii jako nauki o Bogu, charakteryzuje przedstawione przez niego uzasadnienie związku między poznaniem Boga i objawienia Bożego a samopoznaniem człowieka (podmiotu wiary i refleksji teologicznej). Wszelkstronnie i rzeczowo ukazuje wkład Bultmanna do badań z zakresu teorii teologii.

Tematem drugiego rozdziału drugiej części książki jest relacja między religią a historią. Także w tym wypadku hermeneutycznym układem odniesienia są tezy Heideggera i Bultmanna. W ich świetle Pöggeler komentuje poglądy takich autorów, jak: E. Troeltsch, F. Overbeck, C. Schmitt, E. Rothacker, H. Blumenberg, J. Ritter, J. Assmann, J. Habermas i K. Löwith. W centrum uwagi znajdują się tutaj następujące zagadnienia: relatywizm historyczny i kulturowy, pluralizm religijny, zależność między historią naturalną a historią zbawienia, historyczny wymiar świadomości religijnej, znaczenie filozofii dziejów dla teologii, polityczne aspekty religii, sekularyzacja, dialog międzyreligijny i międzykulturowy. Czytelnik otrzymuje wyczerpujący przegląd tych zagadnień oraz erudycyjny wykład związanych z nimi koncepcji. Istotną wartością tego wykładu są jego elementy interpretacyjne. Należy odnotować twórcze podejście do tradycyjnych pytań i odpowiedzi dotyczących relacji między religią a historią. Autor dostrzega nowe problemy, uwzględnia pomijane dotąd założenia, motywy i konteksty, dokonuje odważnej reinterpretacji niektórych ujęć. Interesujące są m.in. jego przemyślenia na temat pluralizmu

religijnego; Pöggeler wskazuje ważny kierunek filozoficzno-teologicznej refleksji nad tym faktem; odwołuje się przy tym do pojęć i tez wypracowanych w filozofii dialogu; na poziomie wniosków łączy postulat akceptacji pluralizmu religijnego z potrzebą poszukiwań mających na celu określenie obiektywnej prawdy każdej konkretnej religii.

Trzecia – ostatnia – część książki poświęcona jest wprost relacji między teologią a filozofią. Obejmuje ona dwa krótkie rozdziały. W pierwszym autor śledzi augustyńskie motywy w filozofii Heideggera i jego uczniów. Pokazuje przy tym, w jakim stopniu i zakresie myśl św. Augustyna wpłynęła na kształt współczesnej hermeneutyki filozoficznej, oraz, w toku dalszych rozważań, w jakim znaczeniu hermeneutyka filozoficzna może być (i faktycznie jest) użyteczna w interpretacji wyobrażeń i przekonań wiary chrześcijańskiej. Drugi rozdział to wykład z meta-teologii. Pöggeler konstatuje, że teologia jest hermeneutyką, tłumaczy, na czym polega hermeneutyczny charakter poznania i myślenia teologicznego. Odwołuje się do argumentów systematycznych i historycznych. Również w tym wypadku czyni to z właściwą sobie starannością: rzeczowo i dogłębnie analizuje strukturę poznawczą teologii, przytacza trafne przykłady hermeneutycznego ujęcia tej dyscypliny, w czytelny sposób ukazuje związek między rozumieniem wiary a refleksją filozoficzną.

Książka Pöggelera stanowi ważny wkład do rozważań nad naturą poznania i myślenia teologicznego. Jej wartość i znaczenie można ująć przy pomocy następujących twierdzeń. (1) Znajdujemy w niej rzeczowe i spójne uzasadnienie hermeneutycznego charakteru teologii. Na szczególną uwagę zasługuje „teoretyczno-egzegetyczny” kontekst tego uzasadnienia. Autor umiejętnie korzysta z osiągnięć współczesnej metodologii nauk biblijnych, poprawnie rekonstruuje normatywny porządek czynności egzegetycznych oraz podstawowe kryteria interpretacji tekstu, wnikliwie objaśnia związek między hermeneutyką wypowiedzi biblijnych a systematyczną hermeneutyką wyobrażeń i przekonań wiary. (2) W przedstawionym w książce modelu hermeneutyki są obecne reguły gwarantujące zachowanie właściwej równowagi między przedmiotowym a podmiotowym (praktyczno-egzystencjalnym) sensem wypowiedzi, wyobrażeń i przekonań. Pöggeler trafnie wskazuje i rzetelnie omawia odpowiednie sposoby korekty hermeneutyki zagrożonej niebezpieczeństwem subiektywizacji religijnych idei, znaczeń i wartości. (3) Analizując hermeneutyczny wymiar poznania i myślenia teologicznego, autor podkreśla istotną rolę filozofii w interpretacji wyobrażeń i przekonań wiary. Książka zawiera gruntowne – historyczne i systematyczne – uzasadnienie związku teologii z filozofią. W ramach tego uzasadnienia Pöggeler odwołuje się do filozoficznych implikacji biblijnego języka wiary, zwraca uwagę na filozoficzny kontekst idei Boga oraz

na obecność filozoficznych założeń i na udział filozoficznych kategorii w interpretacji wyobrażeń i przekonań religijnych. (4) Książka ukazuje religijny wymiar myślenia filozoficznego. Autor przytacza liczne argumenty na rzecz tezy głoszącej, że autentyczna filozofia jest otwarta na pytania religijne i na religijny horyzont sensu, jak również argumenty potwierdzające to, że myśl chrześcijańska była – i nadal jest – czynnikiem inspirującym myśl filozoficzną. (5) Ważnym elementem kompozycji książki jest historyczny porządek przedstawionych w niej rozważań. Ułatwia on rozumiejącą lekturę tekstu, pozwala prześledzić rozwój stanowisk i koncepcji. (6) Wartość i znaczenie książki Pöggelera trudno przecenić. Jest ona bardzo dobrym wprowadzeniem do problematyki relacji między teologią a filozofią i jednocześnie erudycyjnym wykładem tej problematyki. Należy ją polecić wszystkim zainteresowanym szeroko pojętą metodologią poznania teologicznego.

Jan Cichoń